
Focus

Geloof en wetenschap

F.G. Immink

Alvin Plantinga, *Het echte conflict. Wetenschap, religie en naturalisme*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 2014. Oorspronkelijke titel: *Where the Conflict Really Lies: Science, Religion and Naturalism*, Oxford University Press, 2011.

De Amerikaanse filosoof Alvin Plantinga (1928) wordt beschouwd als één van de belangrijkste vertegenwoordigers van de analytische filosofie. ‘No-one has contributed more than Alvin Plantinga to the development of an analytical tradition in the philosophy of religion ...’, zo schreef Robert M. Adams al in 1985.¹ Plantinga is inderdaad een scherp analytisch denker en heeft zijn enorme denkkraft ook ingezet op het terrein van de religie. Of beter gezegd: op het terrein van het theïsme, de wijsgerige vragen omtrent het bestaan van God. In zijn werk is hij primair filosoof en houdt hij zich bezig met strikt filosofische vraagstukken. Bij hem mondt dat echter vaak uit in vragen naar het bestaan van God. De laatste jaren heeft hij zich toegelegd op knellende vragen op het gebied van geloof en wetenschap, in het bijzonder op het gebied van de moderne natuurwetenschappen. Voordat ik inga op de publicatie die nu in Nederland is uitgekomen, geef ik eerst een impressie van enkele andere toonaangevende publicaties van zijn hand. Ik doe dat, omdat in dit laatste boek belangrijke argumentatielijnen uit zijn eerdere werk een rol spelen.

Het oeuvre van Plantinga

Zijn eerste grote publicatie *God and Other Minds* dateert uit 1967.² Hij verdedigt hierin de stelling dat het niet irrationeel is om in het bestaan van God te geloven. Kenmerkend voor zijn werkwijze is dat hij de argumenten van de critici van het Godsgeloof (atheïsten, bijvoorbeeld, die op grond van het toen in

---

1 Robert M. Adams, ‘Plantinga on the problem of evil’, in: James E. Tomberlin and Peter van Inwagen (ed.), *Alvin Plantinga. Profiles. An international series on contemporary philosophers and logicians*, Dordrecht/Boston, 1985, 225.

2 Alvin Plantinga, *God and Other Minds*, New York 1967.

zwang zijnde verificatieprincipe of vanwege het probleem van het kwaad het geloof in God bekritisieren) op de korrel neemt en met precisie aantoonde dat die argumenten uiteindelijk niet steekhoudend zijn. Vervolgens verkent hij de verschillende analogieën die er bestaan tussen enerzijds onze overtuiging dat andere mensen net als wijzelf een bewustzijn (*mind*) hebben en anderzijds de overtuiging dat God (als persoon en geest) bestaat. Welnu, zo beweert hij, als de ene overtuiging rationeel verantwoord is, dan de andere ook. Het gaat dus niet om een direct Godsbewijs, maar om de doorbreking van de ogenschijnlijke vanzelfsprekendheden van de critici van het Godsgeloof (atheïsme). Welbeschouwd zit er ook de overtuiging achter dat de werkelijkheid niet alleen bestaat uit materie; er is ook geest. En geest ontstaat niet uit 'gedachteloze materie', maar, zo blijkt uit *Het echte conflict*, geest wordt voortgebracht door God die Geest is.

In 1974 verscheen *The Nature of Necessity*. Een grondige, baanbrekende, maar ook uiterst ingewikkelde studie over het begrip noodzakelijkheid, waarin hij met behulp van de modale logica beweert dat dingen essentiële eigenschappen kunnen hebben en dat er noodzakelijke entiteiten bestaan. Dat ging regelrecht in tegen de opvatting dat noodzakelijkheid een kwestie van taal of van menselijk denkvermogen is. Toen ik in 1979, na de afronding van mijn studie theologie, bij Plantinga studeerde, had ik grote moeite om deze wijsgerige denktrant goed te leren begrijpen. Het staat haaks op de post-kantiaanse denktrant die zo oppermachtig aanwezig is in de continentale theologie. Maar het heeft me wel enorm geholpen om het klassieke Godsbegrip (inclusief de eigenschappenleer) te bestuderen en niet zomaar te zwichten voor de populaire slogan 'na Immanuel Kant kun je dat en dat niet meer beweren'. Ik verwonderde me erover dat analytisch filosofen onomwonden spraken over essenties, accidentele eigenschappen en logisch noodzakelijke waarheden. Juist in het jaar dat ik bij hem studeerde werkte Plantinga aan zijn Aquinas lecture: *Does God Have a Nature?*³ Met het begrippenapparaat van Plantinga kreeg ikzelf een mooi handvat in handen om de aristotelische en platonische onderscheidingen in de middeleeuwse en gereformeerde Godsleer te doorgronden. Ik richtte me op de *simplicitas Dei* en Plantinga was naast Brummer mijn promotor.⁴

In die tijd zag ik ook de eerste contouren van de meer epistemologische fase in zijn denken, die wel aangeduid wordt als *Reformed Epistemology*. Die kennistheoretische fase beslaat grofweg de publicatie van drie boeken: (1) *Warrant:*

---

3 Alvin Plantinga, *Does God have a Nature?*, Milwaukee 1980.

4 F.G. Immink, *Divine Simplicity*, Kampen 1987.

The Current Debate, (2) *Warrant and Proper Function*, en (3) *Warranted Christian Belief*.⁵ De centrale vraag is: Wanneer is er voldoende *waarborg* om een bepaalde overtuiging als kennis aan te kunnen merken? En verder: Is geloof in God (*theistic belief*) per definitie irrationeel en noëtisch tweederangs? Plantinga verwerpt het klassieke funderingsdenken (grofweg de gedachte dat kennis gefundeerd moet worden op onbetwifelbare grondovertuigingen), omdat die hele gedachtengang, zoals hij dat zo mooi zegt, ‘self referentially incoherent’ is. En verder beweert hij dat het geloof in God ‘properly basic’ is. Zijn positie werd dus ook wel aangeduid als ‘Reformed Epistemology’ en komt neer op de gedachte dat iemand terecht in God kan geloven zonder dat geloof te funderen op andere, algemeen aanvaarde kennis. Die term is uiteraard ook een kwinkslag naar Plantinga’s gereformeerde achtergrond.

Enkele inzichten

Het gaat er mij nu niet om die hele kentheorie in beeld te brengen, maar we moeten er wel op bedacht zijn dat inzichten uit de kennisleer en de ontologie op de achtergrond meespelen in *Het echte conflict*. Ik noem enkele aspecten:

Onze cognitieve vermogens zijn, als ze normaal functioneren, gericht op het vormen van *ware kennis*. Ik vind het opvallend dat Plantinga in toenemende mate descriptief-psychologisch te werk is gegaan in de kennisleer; ik denk vanwege zijn nadruk op de ‘proper function’ van ons kenvermogen. Dat we *verantwoord* en *gerechtvaardigd* hebben te zijn in onze kennisclaim (de ‘oude-re’ positie van bijvoorbeeld Chisholm, een meer normatieve benadering) verschuift in de richting van de gedachte dat er bij kennisverwerving sprake is van een *design plan*.⁶

We kunnen belangrijke dingen over onszelf en over onze wereld kennen of weten. Met andere woorden: er is aansluiting tussen onze kenvermogens en de wereld waarin wij ons bevinden. Plantinga gaat dus in tegen de kantiaanse

---

5 Alvin Plantinga, *Warrant: The Current Debate*, New York/Oxford, 1993. *Warrant and Proper Function*, New York/Oxford 1993. *Warranted Christian Belief*, New York/Oxford 2000.

6 Zie bijvoorbeeld *Warrant and Proper Function*, ‘... a belief has warrant for me only if (1) it has been produced in me by cognitive faculties that are working properly [...] in a cognitive environment that is appropriate for my kinds of cognitive faculties, (2) the segment of the design plan governing the production of that belief is aimed at the production of true beliefs, and (3) there is a high statistical probability that a belief produced under those conditions will be true’, p. 46.

gedachte dat de structuur in de werkelijkheid wordt aangebracht door de menselijke geest, en hij verwerpt de opvatting dat wij geen toegang zouden hebben tot de ‘echte’ werkelijkheid. Wat dat betreft sluit hij meer aan bij Thomas van Aquino: *Adaequatio intellectus ad rem*.

Opvallend is ook dat hij geen tegenstelling ziet tussen de God van de filosofen en de God van de Bijbel. God wordt gezien als een onafhankelijk, geestelijk wezen, intentioneel handelend en persoonlijk. Een alwetende, scheppende God. Hij heeft dan ook grote moeite met het gedachtengoed van theologen zoals Tillich, Bultmann, Gordon Kaufman, et cetera.

Opvallend is dat bij de analyse van wijsgerige vraagstukken – na grondige analyse en wikken en wegen – hij soms tot de conclusie komt: we kunnen dit vraagstuk het beste verklaren als we in God geloven. Aan het eind van *Warrant and Proper Function* schrijft hij: ‘Once again, therefore, we see that naturalistic epistemology flourishes best in the garden of supernaturalistic metaphysics’ (p. 237).

Het echte conflict

Het echte conflict gaat als monografie terug op de Gifford Lectures die Plantinga in 2005 heeft gehouden in St. Andrews. Dat was trouwens de tweede keer dat hij de Gifford Lectures hield. De centrale gedachten van de drie boeken over de kennisleer zijn in 1987 ook eerst in Gifford Lectures uiteengezet. In *Het echte conflict* gaat het voornamelijk over het terrein van de natuurwetenschappen, de *sciences*. De nadruk ligt op de moderne natuurwetenschappen: de evolutionaire biologie en de ruimtetewenschappen. Op die terreinen heeft de wetenschap gigantische ontwikkelingen doorgemaakt en is de gedachte van de evolutie niet meer weg te denken. Plantinga gaat in gesprek met de atheïstische profeten onder de evolutieaanhangers, zoals Dawkins en Dennett. Het springende punt is dat deze darwinisten een *ongeleide* evolutie propageren, met als gevolg dat ze menen dat de wereld en de mens voortbrengsels zijn van een ongerichte natuurlijke selectie. Het gaat om de *survival of the fittest* en de sleutel is *adaptief* gedrag. Soms is er een genetische mutatie die niet dodelijk is, en zo treedt er een adaptieve verandering op die overerfbaar is. Dan kan een organisme bijvoorbeeld net weer een stapje sneller lopen, of beter zien. Welnu, ook de mens is volgens deze evolutionisten het resultaat van een doeleloos natuurlijk proces. Bijgevolg zijn ook de menselijke geest, onze morele en religieuze neigingen en ons geestesleven voortbrengsels van ongerichte natuurlijke selectie. De mens is het resultaat van een doelloos en natuurlijk proces en er is nooit bewust op de mens aangestuurd.

Volgens Plantinga is dit niet te rijmen met het christelijk geloof. Wat is niet te rijmen? Dat het ontstaan van het heelal en van de mens in het bijzonder *ongeleid* zou zijn. Volgens hem is het juist wel gericht en geleid, voorbedacht en bedoeld, georganiseerd en vormgegeven – en jawel, door een scheppende en persoonlijk handelende God. Het opmerkelijke van het betoog is – en dat is typisch Plantinga – dat de rollen omgedraaid worden. Volgens Plantinga is er slechts een vermeend (oppervlakkig) conflict tussen bepaalde vormen van geleide evolutie en christelijk geloof en juist een diep conflict tussen het naturalisme (van Dawkins en anderen) en de evolutietheorie. Voor zover ik het kan overzien speelt in het betoog de betrouwbaarheid van onze menselijke kennis (inclusief de wetenschappelijke kennis) een belangrijke rol. In de kennisleer van Plantinga gaat het om de *betrouwbaarheid* van onze kenvermogens, ze zijn gericht op ware kennis. Welnu, volgens de naturalistische opvatting van evolutie is de uiteindelijke sleutel *adaptief* gedrag, gedrag dat bevorderlijk is voor de overleving, succes bij de voortplanting. Natuurlijke selectie is niet geïnteresseerd in waarheid, maar in het juiste gedrag. Volgens Plantinga is deze visie ‘killing’ voor de wetenschap. Immers wetenschap vraagt om regelmaat, voorspelbaarheid en constantheid. Zij vereist dat onze wereld zich aan natuurwetten houdt, ze veronderstelt een hoge graad van voorspelbaarheid en regelmaat, *een orde der dingen*. Juist op dit punt heeft het theïsme een meerwaarde. Even een citaat:

Het is de gedachte dat de grondstructuur van de wereld afkomstig is van een scheppende intelligentie, van een persoon, wiens doel en oogmerk was dat de wereld een bepaald karakter zou vertonen. De wereld is zo geschapen dat ze orde en regelmaat vertoont; ze is niet onvoorspelbaar of onzeker of toevallig. En het is natuurlijk deze zekerheid waardoor wetenschap mogelijk wordt en vastigheid vindt. Whitehead wees erop [...] dat wetenschap om de instinctieve zekerheid vraagt dat de natuur geordend is; die wijdverbreide instinctieve zekerheid schrijft hij vervolgens toe aan ‘het middeleeuwse hameren op de rationaliteit van God’ (p. 216).

De noties van een scheppende God (die *intentioneel* handelt, waarbij intentioneel nadrukkelijk intellect, ontwerp en doelgerichtheid insluit) en de mens die naar *het beeld van God* geschapen is, spelen op de achtergrond een belangrijke rol. Zowel bij de nadere invulling van het theïsme als bij de wijsgerige analyses. Dat de mens beeld Gods is, houdt onder andere in dat wij kennis, ook wetenschappelijke kennis, kunnen opbouwen van de werkelijkheid (die door God geschapen is, wellicht door een *geleide* evolutie). Het *imago Dei* betekent onder meer dat de natuurwetten voor ons mensen *vindbaar* zijn; we kunnen

ze ontdekken en (gedeeltelijk) beschrijven. God heeft dus niet alleen de wereld geschapen door wetten te stellen, maar de mens ook zo geschapen dat we die wetten (gedeeltelijk althans) kunnen begrijpen. Juist in dit verband staan er mooie citaten van grote natuurkundigen in dit boek. Helaas ontbreekt me de ruimte om ze hier te citeren.

Opbouw van het boek

Ik zet de opbouw van het boek nog even op een rij:

In deel I (*Vermeend conflict*) van het boek zijn de eerste twee hoofdstukken gewijd aan naturalistische evolutieopvattingen, zoals we die vinden bij Dawkins en Dennett. Vervolgens komt dan het probleem van *Gods handelen in de wereld* aan de orde, eerst binnen het kader van de oude newtoniaanse mechanica en het latere elektromagnetisme, en vervolgens in het kader van de kwantummechanica. Wat zou goddelijke interventie hier kunnen betekenen? Opmerkelijk is dat moderne non-interventietheologen hier te horen krijgen dat ze vaak werken met een verouderd beeld van de natuurwetenschappen.

In deel II (*Oppervlakkig conflict*) komt de evolutionaire psychologie ter sprake en wordt de vraag gesteld of dit een *ondermijner* van het christelijk geloof is. Eerlijk gezegd vind ik het deel over de historisch-kritische bijbelwetenschap zwak. Ik zou zeggen: schoenmaker, blij bij je leest. Plantinga is sterk op het gebied van de wijsgerige en logische argumentatie, maar op het veld van de theologie (en of dat op het gebied van de natuurkunde geldt kan ik niet beoordelen) wordt het toch wat ongemakkelijk.

In deel III (*Harmonie*) komt Plantinga's eigen visie het sterkst naar voren. Hij gaat uitvoerig in op de positie van Behe, die op grond van biologische argumenten beweert dat de wereld ontworpen is. Op moleculair niveau zijn de structuren en verschijnselen namelijk van een zodanige 'onherleidbare complexiteit' dat de reproductie vanuit een vorige fase per definitie onmogelijk is. Geleidelijke darwiniaanse evolutie zou zeer onwaarschijnlijk zijn en daarom kwam Behe met een alternatief: *Intelligent Design*. Op het moleculaire niveau bestaan er structuren van leven die niet door natuurlijke selectie voortgebracht kunnen zijn. Voor zover ik kan zien levert Plantinga zich niet uit aan deze visie, maar denkt hij wel dat het enige steun kan bieden aan een theïstische visie. In hoofdstuk 9 (*Diepe harmonie*) komen dan in feite het theïstisch Godsbeeld en het op ware kennis gerichte menselijke kenvermogen samen. Er is, zo beweert Plantinga, diepe harmonie tussen wetenschap en theïstisch geloof.

In deel IV (*Diep conflict*) wordt ten slotte nog een robbertje gevochten met het naturalisme, maar dat beslaat slechts één hoofdstuk en brengt dan niet zo heel veel nieuws meer.

Overwegingen

Wat ontbreekt er in dit boek? Een dergelijke vraag klinkt meestal wat zuinigjes. Volgens mij ontbreekt er iets wat eerlijk gezegd ook meer op het terrein van de theologie ligt: wat is de plaats of de betekenis van de zonde(val) in dit geheel? Maar wellicht had Plantinga *het kwaad in de wereld* wel wat meer kunnen thematiseren. Reeds in 1974 heeft hij een boek gepubliceerd onder de titel: *God, Freedom and Evil*.⁷ In bijna al zijn grotere publicaties komt de thematiek van het kwaad en de menselijke vrijheid op de een of andere manier aan de orde. Juist in deze studie zou ik dan wel iets hebben willen lezen over *het kwaad in de wereld* in verband met een theïstisch Godsbeeld en een geleid *design discours*. Zou je dan wellicht toch uitkomen bij een supralapsarische positie?

Maar ons rest de vraag: hoe hebben we in dit verband theologisch te denken over de zonde(val)? Want hoe we het ook wenden of keren, in de gereformeerde theologie worden *schepping* en *zonde* van elkaar onderscheiden. En dat werkt ook door in het denken over verzoening en herschepping. Schepping en zonde vallen niet in dezelfde categorie, ook niet in dezelfde *zijns*categorie. Ook afgezien van de discussies over schepping en evolutie denk ik dat we dat onderscheid een beetje kwijt zijn geraakt. Schepping en zonde worden soms bijna vereenzelvigd. Maar de zonde is er toch *bij gekomen*, is toch niet even oorspronkelijk als de goede schepping? Zonde heeft te maken met misbruikte vrijheid, falend vertrouwen en ongehoorzaamheid. Het ligt niet alleen in het morele vlak. Het heeft op de een of andere manier te maken met het *eigensoortige* van de mens als beeld Gods.

Ik sluit af met nog een enigszins andersoortige overweging. Hoe meer ik (op afstand) kennisneem van het onmetelijke universum en alles wat daarin omgaat aan wetten en ontwikkelingsprocessen, hoe meer ik kennisneem van de kwantummechanica (helaas heb ik het zelf nooit verder gebracht dan enige kennis van deeltjes en golven, en van de kosmologie uit mijn middelbareschooltijd), des te meer raak ik dan onder de indruk van de schepping,

---

7 Alvin Plantinga, *God, Freedom and Evil*, Londen 1975. Eerste uitgave New York 1974.

oftewel van de Schepper. Dit boek heeft mij opnieuw bepaald bij de schepping en de onderhouding van de wereld en ... bij het wonder. Hoe verstaan we Gods bijzondere handelen? Als de schepping en onderhouding van het leven zo ingenieus zijn, zijn opstanding en herschepping dan zo volstrekt onvoorstelbaar?